

Bediüzzaman Said Nursi'nin İktisatla İlgili Orijinal Görüşleri

Prof. Dr. Ali Bakkal
Akdeniz Üniversitesi

Giriş

Bediüzzaman Said Nursi, iktisatla ilgili görüşlerini daha çok *Lem'alar* kitabının “*İktisad Risâlesi*” adını verdiği *Ondokuzuncu Lem'a*'sında (bölüm) açıklamakla birlikte 5000 sayfalık *Risale-i Nur Külliyyatı*'nın değişik yerlerinde farklı münasebetlerle yine iktisatla ilgili çeşitli meselelere temas etmiştir. Onun bazı konuları izah şekli modern iktisattan bir hayli farklıdır.

1. İhtiyaç Kavramı

İktisat, “kıt kaynakların sonsuz ihtiyaçlar karşısında nasıl dağıtılacağını inceleyen bilimdir” şeklinde tanımlanır. Bu tanımdan da açıkça anlaşılacağı üzere modern iktisat “kaynakların kıtlığı ve ihtiyaçların sonsuzluğu” varsayımına dayanır. Kaynakların kıtlığı biraz da ihtiyaç kavramıyla ilgilidir. Eğer insanın arzu ve hayal ettiği her şey ihtiyaç sayılırsa elbette kaynaklar kıttır. Ancak hayatî ihtiyaçlarla arzular arasında bir ayırım yapılırsa, bu durumda kaynaklar hiç de kıt değildir. Modern ekonominin arzu ve heves kavramlarıyla ihtiyaç kavramını özdeştirdiğini söylemek mümkündür. Bediüzzaman'a göre insanın arzu ve hevesleri ebede uzanmıştır. Hiç şüphesiz ebede uzanan arzuları bu geçici dünyada tatmin etmek ve karşılamak mümkün değildir. Ekonomik olarak burada karşılanacak olan arzular daha çok cismani ve bedenî ihtiyaçlardır. Bunların da en önemlisi yeme içme ihtiyacıdır ki dini terminolojide buna rızık denir.

Bediüzzaman'a göre rızık ikidir:

Birincisi hakiki rızıktır ki, insan bununla hayatını sürdürür. Bu rızık, taahhüd-ü Rabbânî altındadır. Beşerin sû-i ihtiyarı karışmazsa herkes bu zarurî rızık bulabilir. Bunun için kişinin ne dinini, ne mâmusunu, ne izzetini feda etmesine mecbur kalmaz.

İkincisi mecazî rızıktır ki, suistimler yoluyla zarurî olmayan ihtiyaçlar zaruret haline gelmiştir. Gelenek-görenek sebebiyle insanlar birtakım şeylere tiryaki olup bunları terk edememektedirler. İşte bu rızık taahhüd-ü Rabbânî altında değildir. Bu rızık çok pahalıdır. Bazen bu rızık elde etmek için kişinin izzetini feda edip zilleti kabul etmesi, alçak insanların ayaklarını öpmesi gerekebilir. Ayrıca bu fakirlik ve sıkıntı zamanında, aç ve muhtaçların acı ve elemeleri vicdanları sızlatacağı için, bu durum, gayrı meşrû yollarla kazanılan paralar vesilesiyle alınan lezzetleri acılaştırıyor, vicdanı olanların vicdanını sızlatıyor.¹

1 Bediüzzaman Said Nursi, *Lem'alar*, Sözler Neşriyat, İstanbul 2009, s. 145 (İktisad Risalesi, 2. Nükte).

Geleneksel ekonomi hayal derecesindeki arzuların dahi tatmin edilip tabii kaynakların israfına yol açarken, Bediüzzaman israfa şiddetle karşı çıkar ve bunun kişi, aile ve toplum sağlığına büyük zarar vereceğini açıklar.²

2. İktisadî İlerleme

İnsanın ihtiyaçları ne kadar fazla karşılanabiliyorsa iktisadî büyümenin ve ilerlemenin de o kadar yüksek olduğu kabul edilir. Osmanlı döneminde Batı karşısındaki üstünlüğümüzü fetihlerle sağladığımız ve yine gerilediğimizi ilk hissedildiği alan askerî alan olduğu için Osmanlı döneminde askerî alana hep büyük önem verilmiştir. Ancak devletin gücü daha çok ekonomik zenginlikten gelir ve askerî alanı da bu alan destekler. Bediüzzaman'a göre ekonomi alandaki gelişme de ticaret, san'at (sanayi) ve ziraatla olur.³ Fakat Osmanlı döneminde devletin aslî unsuru olan Müslümanlar, askerliği ve memurluğu temel görev edindiler. Bu da nesil ve servet bakımından Müslümanların gerilemesine, gayr-ı Müslimlerin ilerlemesine sebep olmuştur. Bundan birkaç asır önce şu devletin Müslüman nüfusu kırk milyondan fazla idi. İçimizde olan gayr-i Müslimlerin nüfusları ise o zaman beş-altı milyon kadardı. O zaman servet ve ticaret bizim elimizdeydi. Halbuki birkaç asır sonra şimdiki nüfusumuz yirmi milyona kadar düştü. Gayr-i müslimler ise fakirliğin ayağı altından çıkıp servetin başına binerek on milyona çıktılar. Bunun en önemli sebebi askerliktir. Mesela bir Müslümanın dört oğlu bu lunsu askerlik düşüncesiyle evlenmezler. Şayet evlenseler, memuriyetin zorlamasıyla kedi yavrusu gibi her tarafta gezinerek yaşarken elde ettikleri mahsullerini kaybetmişlerdir.⁴

Maişet için tabii, meşrû ve hayatı olan yol, san'at, ziraat ve ticarettir. Tabii ve normal olmayan yol ise memurluk ve her çeşidiyle âmirliktir, idareciliktir. Bediüzzaman'a göre hangi isim altında olursa olsun idareciliği (imâret) geçim vesilesi yapanlar, bir nevi cerci, âciz ve dilenci kimselerdir. Ancak o bu sözünün idarecilerin hilebaz kısmı için geçerliliği olduğu kaydını da koyar. Ona göre memur veya idareci olanlar, yalnız vatanperverlik ve hizmet maksadıyla bu mesleğe girmelidirler. Yoksa, yalnız maişet ve menfaat için girerlerse bir nevi çingenelik etmiş olacaktırlar.⁵

Memurluk ve askerlik tümüyle bizde olduğu için servetimizi israfın eline verip neslimizi etrafa saçıp zayı ettik.⁶

3. Beşerî Yaşam Devirleri

Bediüzzaman, beşerin yaşam devirleri hakkında sadece geçmişle ilgili değil

2 Bkz. Nursi, Lem'alar, s. 151 (İktisad Risalesi, 7. Nükte).

3 Nursî, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 2012, s. 253.

4 Nursî, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 251-252.

5 Nursî, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 253.

6 Nursî, *Münâzarat*, (Eski Said Dönemi Eserleri), s. 254.

geleceği de içine alan önemli değerlendirmelerde bulunmuştur. O insanlığın geçmişini Vahşet ve Bedeviyet devri, memlukiyet devri, Esirlik devri, Ecîrlik (ücretlilik devri) şeklinde dört dönem olarak değerlendirir. Yaşadığımız devir de Ecîrlik devridir. Ancak insan esirliği istemediği gibi ecîrliği de istemez.⁷ İleride insanlık “Malikiyet ve Serbestiyet devri” dediği bir döneme evrilecektir. Dr. Vehbi Kara'nın konuyla ilgili yorumlarını Bediüzzaman Said Nursi'ye Göre Beşeri Yaşam Devirleri ve Malikiyet ve Serbestiyet Devri başlıklı makalesinde bulabilirsiniz.

4. Görev Ayırımı veya İştirâk-i A'mâl İlkesi

Bediüzzaman'ın ifadesiyle, “Fâtır-ı Hakîm, insanın vücudunu mükemmel bir saray suretinde ve muntazam bir şehir misalinde yaratmış; ağızdaki kuvve-i zâikayı (tat alma duygusu) bir kapıcı, asab (sinirleri) ve damarları, telefon ve telgraf telleri gibi. Kuvve-i zâika ile, merkez-i vücuttaki mideyle bir medar-ı muhabereleleridir (haberleşme vasıtası) ki, ağza gelen maddeyi o damarlarla haber verir. Bedene, mideye lüzumu yoksa ‘Yasaktır’ der, dışarı atar. Bazen de, bedene menfaati olmamakla beraber zararlı ve acı ise, hemen dışarı atar, yüzüne tükürür.”⁸ Bediüzzaman bu paragrafta, insan vücudundaki farklı organların değişik görev ve fonksiyonları olduğuna dikkat çeker ve her organın ayrı bir vazifesi olduğunu, organlar arasında belli bir ilişki ve haberleşme ağı bulunduğunu ifade eder.

Bediüzzaman bu ifadeleriyle bir nevi çağdaş şirket ve devlet yönetiminin temel ilkelerinden biri olan *görev ayırımı* (*separation of duties*) ilkesinden söz etmektedir. Bazen modern ekonomide görev ayırımı yerine, *görev parçalanması* deyimini tercih edilir. Bu deyimın siyasi hayattaki karşılığı “*kuvvetler ayırımı = seperation of power*” ilkesidir.⁹

Görev ayırımı ilkesinin uygulanmasındaki başlıca amaç, hata ve yolsuzlukları önlenmek suretiyle daha fazla başarıdır. Bunun için, görevler parçalara ayrılır ve bu parçalar ayrı ayrı bireylere dağıtılır. İşletme yapıları, cesametleri ve doğası çok değişiklik göstermekle beraber her işletmede kritik fonksiyonlar dörde tasnif edilebilir. Bunlar; yetkilendirme, emanet alma/ muhafaza etme, kayıt tutma ve hesap mutabakatıdır. Mükemmel bir sistemde, hiçbir çalışan birden fazla fonksiyon üstlenemez.¹⁰

Bediüzzaman'ın bu konuda kullandığı terim ortaklık anlamına gelen *iştirâk* kavramıdır. Eğer ortaklığın/görev ayırımının konusu mal ise “*iştirâk-i emvâl*”, iş ise “*iştirâk-i a'mâl*”, san'at ise “*iştirâk-i san'at*” terimlerini kullanır. *İştirâk-i emî vâlin* bazı zararlarının da bulunduğunu belirtmekle birlikte faydalarının daha çok olduğunu vurgular. Onun bu konudaki ifadeleri şöyledir:

7 Bediüzzaman Said Nursi, *Sözler* (Lemeât), Sözler Neşriyat, İstanbul 2012, s. 688.

8 Nursi, *Lem'alar*, s. 142 (İktisat Risalesi, 2. Nükte).

9 Sami Uslu, “İktisat Risalesi Perspektifinden Küresel Kriz”, *Köprü Dergisi* (2009), Sy, 107.

10 Uslu, *agm.*, Sy, 107.

Ehl-i dünya büyük bir servet ve şiddetli bir kuvvet elde etmek için ... iştirâk-i emvâl düsturunu kendilerine rehber edinmişler. Bütün sû-i istimâlat ve zararlarıyla beraber, hârika bir kuvvet, bir menfaat elde ediyorlar... Çünkü bütün emvâl, o iştirâk eden her bir ferdin eline tamamen geçmesinin sırrını taşıyor.

Çünkü, nasıl ki dört beş adamdan –iştirak niyetiyle- biri gazyağı, biri lamba, biri şişe, biri kibrit getirip lambayı yaktılar. Herbiri tam bir lambaya malik oluyor. O iştirâk edenlerin her birinin bir duvarda büyük bir aynası varsa, her birinin noksansız, parçalanmadan, birer lamba, oda ile beraber aynasına girer.

Ehl-i san'at, netice-i san'atı ziyade kazanmak için, iştirâk-i san'at cihetinde mühim bir servet elde ediyorlar. Hatta dikiş iğneleri yapan on adam, ayrı ayrı yapmağa çalışmışlar. O ferdi çalışmanın, her günde yalnız üç iğne, o ferdi san'atın meyvesi olmuş. Sonra teşrikü'l-mesâî düsturuyla on adam birleşmişler. Biri demir getirip, biri ocak yandırıp, biri delik açar, biri ocağa sokar, biri ucunu sivirtir ve hâkezâ... Sonra, o teşrikü'l-mesâî ve taksimü'l-a'mâl düsturuyla olan san'atın semeresini taksim etmişler. Her birisine –bir günde üç iğneye bedel- üç yüz iğne düşüğünü görmüşler.¹¹

Bediüzzaman bu iş bölüşümün sadece maddî konularda değil, manevi konularda da geçerli olduğunu söyler ve yukarıda aktardığımız ifadeleri de *İhlâs Risalesi*'nde serdeder. Aynı zamanda bu durum onun maddî âlemlerle manevi âlem arasında nasıl bir ilişki kurduğunun örnek bir göstergesidir.

5. İsrâf Hiyerarşisi

Sözlükte “haddi aşma” anlamına gelen *seref* kökünden türetilen *israf*, özellikle mal veya imkânları meşru olmayan amaçlar için saçıp savurmayı ifade eder. Kur'an'da israf kavramı a. şirk ve benzeri yollarla tevhid inancından sapma, b. günah işleme, c. Allah'ın helal kıldığı güzel nimetleri haram sayma, d. kişinin kendine ait veya sorumluluğu altındaki mal veya imkânları gereksiz yere harcama anlamlarında kullanılmıştır. Zamanla anlam daralmasına uğrayan kelime fıkıh, tasavvuf ve ahlak literatüründe genellikle ferdi harcamalardaki aşırılık anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹²

Bediüzzaman Said Nursi'nin israf kavramına getirdiği yorum bir hayli orijinaldir. Onun israf anlayışı hiyerarşik bir yapı oluşturmaktadır:

a. Haramı işleme: Bu israfın en yüksek seviyesidir. Kur'an'da bazı âyetlerde vurgulandığı gibi içki, kumar, zina gibi fiiller haramdır ve israftır.

b. Helal olan şeylerde aşırı kullanım: Bediüzzaman'a göre geleneksel anlayışta olduğu gibi helal olan şeylerde aşırı kullanım israftır. Mesela ona göre doyduktan sonra sırf daha fazla lezzet almak için yeme ve içme israf sayılır. O bu konuda “*Yeyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz*”¹³ mealindeki âyeti İbn Sinâ'nın şu şekilde

11 Nursi, *Lem'alar*, s. 169-170 (21. Lem'a, 4. Düsturunuz).

12 Cengiz Kallek, “İsraf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 178-179.

13 A'râf Sûresi, 31.

yorumlanmasını çok beğenir: “İlm-i tıbbi iki satırda topluyorum. Söziün güzelliğini kısalığındadır. Yediğin vakit az ye. Yedikten sonra dört-beş saat kadar daha yeme. Şifa hazımdadır. Yani, kolayca hazmedeceğin miktarı ye. Nefse ve mideye en ağır ve yorucu hal, taam (yemek) taam üstüne yemektir.”¹⁴

c. Helal olan şeylerde aynı ihtiyacı karşılamak için pahalı olanı tercih:

İnsan gıda ihtiyacını peynir ve yumurta gibi son derece besleyici yiyeceklerle de, baklava gibi ağızda daha fazla tat bırakan maddelerle de karşılayabilir. Bu iki tür yiyecek ağza girmeden önce de, boğazdan geçtikten sonra da eşittir. Hatta peynir ve yumurtanın daha besleyici olduğu söylenebilir. Peynir ve yumurtanın bir öğünlük gideri 5 lira ise, aynı seviyede doymak için belki baklava için 50 lira vermek gerekecektir. Beş liralık peynir ve yumurta yerine elli liralık baklavanın tercih edilmesi sadece dil zevkini tatmin içindir. “... ağızdaki kuvve-i zâika (tat alma duyusu) bir kapıcıdır; mide, cesedin idaresi noktasında bir efendi ve hâkimdir. O saraya veyahut o şehre gelen ve sarayın hâkimine verilen hediyenin yüz derece kıymeti varı, kapıcıya bahşiş nev'inden ancak beş derecesi muvâfık olur, fazlaolamaz.”¹⁵

d. Hayırda israf: Bediüzzaman hayır-israf ilişkisi konusunda en çok Ebû Hanîfe'nin “İsrafta hayır olmadığı gibi hayırda da israf yoktur” sözünü beğenir. Bu söz gereğince müstehak olmayanlara ihsanda bulunmayı hayır olarak görmez.¹⁶ Dolayısıyla hayır yapacağım derken aşırı gidilip müstehak olmayanlara yardımda bulunmayı hayır olarak görmez; bunu israf olarak değerlendirir.

6. İktisat Ahlakı

İktisat tarihinde iktisatlı olmakla ahlaklı olmayı en güzel şekilde birleştirip izah eden kişinin Said Nursi olduğunu söylemek mümkündür. İsrâf, şükür, kanaat, hisset, cimrilik, cömertlik, izzet, zillet, çalışkanlık, tenbellik gibi kavramlara iktisat ahlakı açısından hârika yorumlar getirmiştir. Öyle ki *On Dokuzuncu Lem'a* olan *İktisad Risâlesi* iktisat ahlakının temel yapıtlarından biri sayılabilir.

7. İktisat - Rahmet-i İlahiye İlişkisi

Bediüzzaman'a göre iktisatın asıl önemli tarafı rahmet-i İlahiyeye bakan yöne nüdür. “Evet, iktisat, hem bir şükür-ü mânevî, hem nimetlerdeki rahmet-i ilâhiyeye karşı bir hürmet, hem kat'î bir surette sebab-i bereket, hem bedene perhiz gibi medâr-ı sıhhat (sağlık vesilesi), hem mânevî dilencilik zilletinden kurtaracak bir sebab-i izzet, hem nimet içindeki lezzeti hissetmesine ve zahiren lezzetsiz görünen nimetlerdeki lezzeti tatmasına kuvvetli bir sebeptir.”¹⁷

14 Nursi, *Lem'alar*, s. 142 (19. Lem'a, 2. Nükte).

15 Nursi, *Lem'alar*, s. 151 (19. Lem'a, 3. Netice).

16 Nursi, *Lem'alar*, s. 148 (19. Lem'a, 6. Nükte).

17 Nursi, *Lem'alar*, s. 142 (19. Lem'a, 1. Nükte).

Bediüzzaman'ın iktisatla ilgili görüşleri üzerinde birkaç doktora tezi yapılacak kadar önemlidir. Nitekim Dr. Vehbi Kara Bediüzzaman'ın sadece Beşeri Yaşam Devirleri üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır. Bu sayımızda Kara'nın bu çalışmasının özeti mahiyetindeki bir makalesini bulacaksınız. Diğer çalışmalar da Bediüzzaman Said Nursî'nin iktisat alanında ne denli önemli fikirler serdettiğinin açık bir göstergesidir.

İktisat sayımızla sizi baş başa bırakırken gelecek sayımızın konusunun Hadis ve Sünnet olduğunu ifade etmek isterim.

Editör